

Dans le sillage de la tempérance. Ecclesia et res publica chez Gasparo Contarini

Luca Burzelli (KU Leuven – lburzelli@gmail.com)

0) Thèse à vérifier: Contarini a donné une interprétation théologico-politique de la tempérance.

1) Deux considérations générales :

- a) L'objectif de Contarini est la préservation de l'unité, pas la préservation du pouvoir.
- b) Les références théoriques sont classiques: Platon et Aristote.

2) Bio

Gasparo Contarini (Venise 1483 – Bologne 1542)

1500-1509: Université de Padoue, avec Pietro Pomponazzi.

1521-1525: Ambassadeur de Venise auprès Charles V Habsbourg.

1526-1534: Magistrat vénitien.

1535-: Cardinal. Reformation fiscal de l'Eglise.

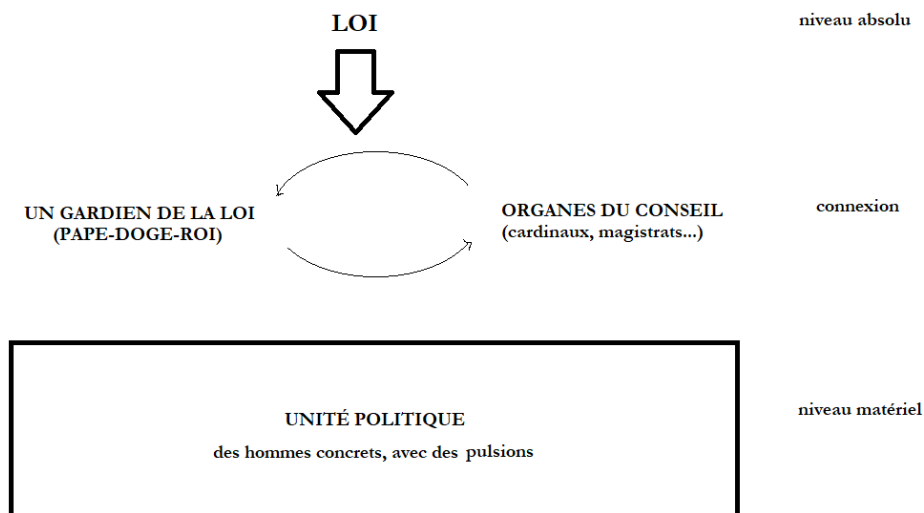
1541: Colloque de Ratisbonne. Echec des négociations théologiques.

3) La République de Venise (ca. 1530)

- a) *De magistratibus*, I (Nivelle, p. 263): «Verum, aliud quiddam est in hac civitate quod longe omnium praestantissimum censuerim ego – mecumque omnes, qui civitatem non tantum moenia ac domos esse putant, sed civium conventum atque ordinem potissimum, hoc sibi nomen vindicare existimant. Ea est Rei publicae scilicet ratio et forma, ex qua beata vita hominibus contingit».
- b) *De libero arbitrio* (Burzelli, p. 135): «Onde avvenne ch'essendo lo intelletto nubilato nel primo principio dell'attioni, costituendo per fine ultimo il ben proprio, ne discernendo sé medesimo, s'inviluppò insieme col senso et con il corpo et si fece carnale, costituendo il fin suo nella voluttà del corpo, et di fuggir l'incomodi et le tristezze corporali. Et questa corruttione è poi chiamata da christiani il Peccato originale».
- c) *De magistratibus*, I (Nivelle, p. 265): «gregem enim ovium ovis non regit, nec equorum aut boum armentum bos equusve moderatur, sed animal quoddam longe magis eximium tuetur ac regit brutas animantes: homo inquam qui quantum brutis antecellat est omnibus compertissimum».
- d) *De magistratibus*, I (Nivelle, p. 265): «Sed cum in mundanis rebus quae sensu percipiuntur, inveniri minime possit melius ac praestantius homine, ac homo varium quoddam sit animal et longe diversis partibus constet (inferioribus quippe animi viribus cum belluis communionem habet, at

supremis quodammodo deos immortales attingit) id recte inter homines gubernatoris atque moderatoris locum tenere debet, quod est in homine divinum».

- e) *De magistratibus*, I (Nivelle, p. 265): «Id vero omnium consensu est mens, divini tanquam splendoris radius quidam a natura insitus hominum animis. Non ergo satis reipublicae consultum erit si gubernatio homini committatur quem brutae illae vires saepe perturbant atque a recta semita revocant rationis, sed menti purae ac motionum animi experti, id munus deferendum est».
- f) *De magistratibus*, I (Nivelle, p. 265): «Quamobrem divino quodam consilio cum alia ratione id fieri non posset, inventis legibus hoc assequutum humanum genus videtur, ut menti tantum ac rationi nullis perturbationibus obnoxiae, hoc regendi hominum coetus officium demandatum sit».
- g) *De magistratibus*, I (Nivelle, p. 266 F): «Aristoteles, philosophorum facile princeps, in eo libello quem *De mundo* ad Alexandrum Macedonum regem scripsit, nil aliud reperit cui similem Deum optimum faceret, praeter antiquam legem in civitate recte instituta: ut id propemodum tam magni philosophi sententia sit Deus in hac rerum universitate, quod antiqua lex in civili societate».
- h) *De magistratibus*, I (Nivelle, p. 266 F): «Ac in libris in quibus de republica tractat, [Aristoteles] legem inquit esse mentem sine appetitu, perinde ac si diceret mentem puram, lucidam, nullis affectuum morbis infectam».
- i) *De magistratibus*, I (Nivelle, p. 266 G): «Verum, necesse est ut custos quispiam ac veluti vicarius et minister legibus constituatur, qui pro legis imperio rem publicam regat; et quoniam neque legibus comprehendi possunt omnia, tum quae in iudicium veniunt, tum quae consultanda sunt, arbiter sit huiusmodi omnium».

4) Le pouvoir du pape (1534-1538)

- a) *De potestate pontificis* (Burzelli, p. 84): «Illud primum omnium constituere oportet, si huius rei investigatio recte sit processura: omnem cuiusque rationis et ordinis gubernationem seu regimen maxime pertinere ad rationem esseque rationis opus. Hominum genus omnibus aliis animantibus imperat quae rationis capaces minime existunt. Inter homines vero senes regunt ac gubernant iuniores; sic viri foeminas; sic in unoquoque qui servat ordinem a natura institutum. Ratio sensui et anima corpori imperat».
- a. ARISTOTELIS *Politica* I, 124 b 5-10, Giunta 1568, p. 5^v E-F: «Est igitur, ut dicimus, primum in animali prospicere imperium dominicum et civile. Nam animus quidem in corpus dominicum habet imperium, mens vero in appetitum civile et regium, in quibus clarum est secundum naturam et utilitatem imperari ab animo corpori et ab ea parte quae habet rationem ei parti, quae subiacet perturbationi».
- b) *De potestate pontificis* (Burzelli, p. 108-110): «Quis sanae mentis diceret bonam quampiam gubernationem posse constitui in qua voluntas unius hominis sit regula illius regiminis? Quae sua natura est prona ad malum, quae innumeris animi adfectibus huc illuc ducitur. O preclaram Aristotelis summi philosophi sententiam in Politicis, qui facit, inquit, hominem principem, non legem, facit principem hominem et feram ob ferinas appetitiones atque affectus hominum animis coniunctos».

5) Conclusion

- a. Rares récurrences lemmatiques
- b. Tempérance interprétée au niveau politique
- c. Contenance des passions – Contenance politique de l'unité

6) Bibliographie

Gasparis Contareni *Opera*, Parisiis, apud Sebastianum Niuellium 1571.

Gasparo Contarini, *Scritti teologici*, a cura di L. Burzelli, Torino, Nino Aragno 2023.

L. Burzelli, *La natura e Aristotele insegnano. Studio sulla filosofia di Gasparo Contarini*, Venezia 2022.

G. Fragnito, *Gasparo Contarini. Un magistrato veneziano al servizio della Cristianità*, Firenze 1988.

F. Gaeta, *Alcune considerazioni sul mito di Venezia*, Biblioteque d'Humanisme et Renaissance, 23 (1961), pp. 58-75.

F. Gaeta, *L'idea di Venezia*, in *Storia della cultura veneta*, 3/III, *Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento*, Vicenza 1981.

M. Gaille-Nikodimov, *L'ideale della costituzione mista fra Venezia e Firenze*, *Filosofia politica*, 19/1 (2005), pp. 63-76.

F. Gilbert, *The Date of the Composition of Contarini's and Giannotti's Books on Venice*, *Studies in Renaissance*, 14 (1967), pp. 172-184.

F. Gilbert, *Religion and Politics in the Thought of Gasparo Contarini*, in *Action and Conviction in Early Modern Europe*, a cura di T. Rabb - J.B. Seigel, Princeton 1969, pp. 90-116.

E. Gleason, *Gasparo Contarini: Venice, Rome, and Reform*, Berkeley 1993.

J.G.A. Pocock, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton 1975.